

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1959.2.06>

NIMETUSEST *põikpool* 'reepainard' JA SELLE TÄHTSUSEST REE ARENGULOO VALGUSTAMISEL

A. VIIRES,

ajalooteaduste kandidaat

Lõuna-eesti murretes kasutatakse paiguti, eriti mulgi murdes, ree kodarapaare ühendavate painutatud ristseoste, painardite nimetusena sõna *põikpool*: Trv *põikpõl* ~ *põikpul* ~ *põippul*, Krk *põippül*, Hel *põikpül* ~ *põippül* ~ *põippul*, Plv *põippõl*, Räp *põippõle?* (pl.).¹ Hoopis üldisemalt on sama painardinimetus kasutusel karjala ja vepsa keeles: krj *poikkispuoliñe* ~ *poikpuol'ine* jne., vps *poikpol'ine*, *poikpol'ne*.

Kõnesolevat nimetust on lähemalt käsitlenud H. Hagar oma hiljuti avaldatud ulatuslikumas uurimuses läänemeresoome rahvaste ree ajaloo alalt.² Toetudes sõna katkelisele levikule tänapäeva läänemeresoome keeltes peab Hagar seda õigusega põliseks ree ristühenduse nimetuseks. Seejuures rõhutab ta, et kuigi sõna semasioloogiliselt pole otseselt seotav just ida-euroopa reele tüüpilise painutatud ristühendusega, näitab selle sõna levik kõrvuti mõnede teiste ree terminitega tema ilmset seotust ida-euroopa reega, mille üheks oluliseks tunnuseks Hagar peab painutatud painardit.³ Nende ridade kirjutaja seevastu on väljendanud arvamist, et *põikpool* on algselt olnud mõne painardile eelnenud ristühenduse nimetuseks, mis hiljem levinud painardi alal on ainult kohati uute nimetuste kõrval säilinud.⁴ Millise konstruktsiooniga see ristühendus on olnud, jäi seejuures andmete puudusel lahtiseks.

Vahepealse uurimistöös lisandunud uus konkreetne materjal võimaldab nüüd hoopis kindlamaid järeldusi teha selle ree ristühenduse ehituse suhtes, mille algeks nimetuseks oli **poikkipõli(nen)*. Kõigepealt on H. Hagar ise oma nimetatud uurimuses tähelepanu juhtinud ühele kahest poolest koosnevale vanale ristühendusele, millest on mitmeid jälgi säilinud Soomes.⁵ Kõnesolevas konstruktsioonis on kodar ja ristühendus ühest tükist: kodaraks on puu tüveosa, millest enam-vähem rist-suunas hargub pikk oks. Vastaskodar on varustatud samasuguse oksaga. Mõlemad oksad ulatuvad risti rege vaheliti ja on omavahel kokku seotud, moodustades niimoodi ree ristühenduse. Eks vasta ju selline kahest ühesugusest poolest moodustatud kinnitus sisuliselt hästi terminile *põikpool!*

¹ Kõik näited on ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnavarakogust.

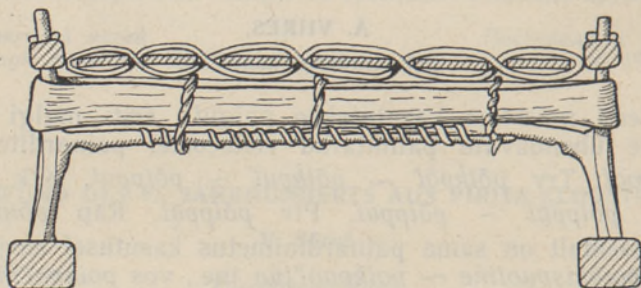
² H. Hagar, Der osteuropäische Arbeitsschlitten bei den Ostseefinnen. Finnisch-ugrische Forschungen XXXIII, Helsinki 1958, lk. 250—252.

³ Sealsamas, lk. 251, 252 ja 260.

⁴ A. Viires, Eesti tööree ajalooost. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria», 1958, lk. 67 ja 71.

⁵ H. Hagar, Der osteuropäische Arbeitsschlitten bei den Ostseefinnen, lk. 229—233.

Kirjeldatud konstruktsioon on Soomest tuntud ühe sooleiu, väikese kelgu juurest Satakuntast Parkano khk-st, ka on seda täheldatud Põhja-Soomes laplaste põhjapõdrareel. Kesk-Pohjanmaal Nivala khk-s esineb see tavalisel reel kõrvuti painarditega: omavahel kokkuseotud põikpoolte peale toetub ümber kodaraotste väänatud painard (joon.). Sama konstruktsiooni jäljena osutab Hagar veel kogu idapoolses Soomes esinevale tavale, jätta kodara siseküljele painardi harude vahele toeks oksatüügas. Siit tuleb ta järeldusele, et vastav ristühendus ilma painardita on kunagi olnud tuntud kogu Põhja- ja Ida-Soomes ja et «meil siin väga tõenäoliselt on tegemist konstruktiivsete iganditega vanemast reekonstruktsioonist, mis pärinevad ajast, mil ida-euroopa regi kõnesolevail aladel veel ei olnud kodunenud».⁶

Ree ristühendus Nivalast, K. Viikuna ja H. Hagari järgi.

Nimetuse *poikkispuoliine* ~ *põikpool* levikualalt Karjalas, Vepsas ja Lõuna-Eestis puuduvad kirjeldatud konstruktsiooni kasutamise kohta seni igasugused andmed. Arvatavasti seetõttu polegi Hagar pidanud võimalikuks nimetust ja konstruktsiooni omavahel siduda, mistõttu on jäänud tegemata ka sellest tulenevad järeldused.

Siin aitavad meid tubli sammu edasi Novgorodi kaevamistel viimastel aastatel avastatud rohked reejäänused. Autoril oli 1958. a. lõpul võimalus kaevamiste materjalidega tutvuda. Selgus, et pika oksaharuga varustatud kodarad on Novgorodi reejäänuste hulgas täiesti tavalised. On ilmne, et siin on tegemist sama konstruktsiooniga, mida Soomest on kirjeldanud Hagar.

NSVL TA Materiaalse Kultuuri ja Ajaloo Instituudi vanemalt teaduslikult töötajalt B. A. Koltšinilt saadud suulise informatsiooni kohaselt on niisugused kahest poolst koosnevad kodar-ristühendused Novgorodi regedel olnud ainuvalitsevad kuni XV sajandini. On leitud sadu niisuguseid oksaga kodaraid. Alles nimetatud sajandi lõpupoolel ilmuvad seal esimesed oksata kodarad ja neid ühendavad painardid, mis XVI saj. muutuvad valitsevaks. Kuid taolised oksaharulised kodarad ei esine vene alal mitte üksi arheoloogilises materjalis. Veel 1957. a. on B. A. Koltšin fikseerinud kasutuselt kõrvale jäetud ree samasuguste kodaratega kaugemal idas, Vologda oblastis Belozero rajoonis. Belozero asub vepslaste idapoolses naabruses, Novgorod aga karjalaste-vepslaste ning eestlaste asualade vahel. Vastava konstruktsiooni esinemine lisaks Soomele ka neis kohtades peaks olema küllaldaseks toeks oletusele, et nimetusega *põikpool* on algselt tõepoolest tähistatud just niisugust ree ristühendust, mis järelikult on olnud varem tuntud ka Eestis, Karjalas ja Vepsas.

⁶ Sealsamas, lk. 233.

Seega osutub kahest poolst koosnevate oks-ristühendustega (nime-tame neid edaspidi põikpoolteks) ree vana kasutamisalala tunduvalt ulatuslikumaks, kui seda on skitseerinud Hagar. See haarab ka Loode-Vene alasad, sellest on terminoloogilisi jälgi Lõuna-Eestis, Karjalas ja Vep-sas. On täiesti usutav, et vastava materjali sihikindlal kogumisel leiak-sime sellest jälgi veelgi kaugemalt idast ja lõunast.

Mida uut ütleb kõnesolev tähelepanek nn. ida-euroopa ree arenguloo valgustamiseks? Senises uurimises on ida-euroopa rege vaadeldud n. ö. valmis tüübina, mida iseloomustavad painutatud jalased, painutatud painarditega ühendatud kodarapaarid ja kodarate otsa tapitud piki-ühendused, kaustad. Selliste väljakujunenud tunnustega reena ilmub ida-euroopa regi ka Hagari järgi läänemeresoomlaste hulka ja tõrjub siin kõrvale kohalikud vanemad reetüübid. Põhja- ja Ida-Soomes peab Hagar niisuguseks vanemaks reetüübiks just kirjeldatud oksaharuliste kodara-tega rege, kuna taoline konstruktsioon olevat ida-euroopa reele oma olemuselt võõras.⁷

Ometi on ida-euroopa ree praegused tüübitunnused kujunenud mingi arengu tulemusena. Eespool esitatud materjal lubabki põikpooli lugeda tänapäeva ida-euroopa ree otsese geneetilise eelkäija juurde kuuluvaiks. Tõepoolest, nad esinevad Novgorodis eranditult koos painutatud jalas-tega ja nende ühenduses on kasutatud ka kodarate otsa tapitud kausta-sid (vrd. joon.). Igatahes on oksaharulised põikpooled konstruktiiv-selt hoopis hõlpsamini seostatavad ida-euroopa reega kui Lääne-Soome, Lääne-Eesti ja Skandinaavia sidepulk-reega. Mõlemal puhul on küll tegemist kodarate ja ristseoste jaoks ühise oksaharulise puu kasuta-misega, kuid olulise erinevusega, mis ongi saanud aluseks kummagi reetüübi konstruktsiooni sügavale lahkuminekule. Sidepulk-ree pakul on oksaharu kodaraks ega kerki pakust ülespoole, mistõttu kaustade kinni-tamiseks on tulnud kasutada eraldi sidepulki. Põikpoolel aga on oksa-haru ristühenduseks ja kodara ots võib sellest ulatuda tunduvalt kõrge-male. See võimaldabki kaustasid tappa otsa kodarate otsa, mis, nagu mäletame, on just ida-euroopa reele tüüpiline.

Seega kuuluvad põikpooled orgaaniliselt ida-euroopa ree juurde, asendades seal vaid painardeid, mis näivad olevat kasutusele tulnud üsna hilja (Novgorodis alles XV saj.). Painardi hilisusele osutavad ka tema hilistekkinud nimetused läänemeresoome keeltes. Ainus vanem painardiga seotud nimetus, *põikpool*, on tegelikult päritud painardi eel-käijalt.

Niisiis võime öelda, et põikpooltega regi kujutab endast ida-euroopa ree varasemat arenguastet, vähemalt selle hiiglasliku levikuala loode-osas. Niisuguse ree suhteliselt vähene kandejõud on nähtavasti eriti ühenduses põllumajanduslike ja kaubaveoste suurenemisega suunanud otsima tugevamaid ristühendusi, millega seoses ongi tarvitusele võetud painardid.

⁷ Sealsamas, lk. 236.

О ТЕРМИНЕ *põikpool* 'ВЯЗ САНЕЙ' И ЕГО ЗНАЧЕНИИ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ САНЕЙ

А. О. Вийрес,

Кандидат исторических наук

Резюме

В южноэстонском диалекте деталь, связывающую копылья саней (гнутой вяз), местами называют *põikpool* ~ *põipul* (буквально «поперечная половина»). Этот же термин встречается и в некоторых других прибалтийско-финских языках: *poikkipuol'ine* (карельск.), *poikpol'ine* (вепск.). Названный термин рассматривается более подробно в недавно опубликованной работе Х. Хагара¹, который считает его характерным для гнутого вяза так называемых восточноевропейских саней.

Однако исследования последнего времени показали существование еще одного древнего типа поперечной связи между копыльями, с которым название *põikpool* семасиологически хорошо связывается, а именно: на внутренней стороне копыльев оставались длинные концы ветвей, которые сходились под санями и связывались попарно. Таким образом вяз образовывался из двух одинаковых половин, которые, по-видимому, и получили название *põikpool* («поперечная половина»). Следы вяза подобного типа Х. Хагар зафиксировал по всей северной и восточной Финляндии, где он считает его конструктивным пережитком древнего типа саней, вытесненного санями восточноевропейского типа. В некоторых местах вяз подобного типа встречается здесь параллельно с обычным вязом (см. рисунок). Такой же поперечный вяз обычен и для многочисленных остатков саней, обнаруженных при раскопках в Новгороде. Согласно данным, полученным от Б. А. Колчина, вяз описываемого типа был в Новгороде господствующим вплоть до XV столетия; встречается он также в русских этнографических материалах, например, Белоозерского района Вологодской области.

Широкое распространение рассматриваемого типа поперечного вяза вблизи района непосредственного использования термина *põikpool* не оставляет, по-видимому, сомнений в том, что первоначально этот термин обозначал именно вяз описываемого типа и только впоследствии был перенесен на гнутый вяз. Описанный тип вяза был, таким образом, широко известен во всем северо-западном районе распространения восточноевропейских саней: в Финляндии, Эстонии, Карелии, у вепсов и в северо-западных частях России. Нет также оснований для связывания этой конструктивной особенности с каким-нибудь иным типом саней, якобы предшествовавшим восточноевропейским — он органически принадлежит к последнему. Следовательно, гнутый вяз нельзя считать исконным типом вяза восточноевропейских саней. Вязья, изготовленные из ветвей, были, несомненно, весьма слабы, в связи с чем по мере увеличения грузов и развития торговли пришлось искать новые, более выносливые типы вязьев, каковыми в Восточной Европе стали гнутые вязья. В Новгороде, согласно данным Б. А. Колчина, последние появились в конце XV века и стали господствующими в XVI веке.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
17 III 1959

DIE BENENNUNG *põikpool* 'GESCHWUNGENE QUERVERBINDUNG DES SCHLITTENS' UND DEREN BEDEUTUNG IN DER ENTWICKLUNGS- GESCHICHTE DES SCHLITTENS

A. Viires

Zusammenfassung

Als Benennung der geschwungenen Querverbindung der Ständerpaare des Schlittens ist im südöstlichen Dialekt stellenweise das Wort *põikpool* ~ *põipul* (wörtlich etwa «die Querhälfte») bekannt. Dieselbe Benennung kommt auch in zwei anderen ostseefinnischen Sprachen vor: *poikkispuol'ine* im Karelischen und *poikpol'ine* im

¹ H. Hagar, Der osteuropäische Arbeitsschlitten bei den Ostseefinnen. Finnisch-ugrische Forschungen XXXIII, Helsinki 1958.

Wepsischen. In seiner Untersuchung «Der osteuropäische Arbeitsschlitten bei den Ostseefinnen» (Finnisch-ugrische Forschungen XXXIII, Helsinki 1958) hat H. Hagar diese Benennung näher behandelt. Er hält sie für den althergebrachten Namen der geschwungenen Querverbindung, die dem sog. osteuropäischen Schlitten eigen ist.

Im Laufe der Forschungsarbeit ist aber neulich eine andere alte Art der Querverbindung bekannt geworden, mit der sich das Wort *põikpool* semasiologisch gut verknüpfen lässt: auf der Innenseite der Ständer werden längere Äste stehen gelassen, die sich als Querverbindung des Schlittens paarweise überdecken und miteinander verbunden werden. Die so entstandene, aus zwei gleichen Hälften bestehende Querverbindung ist allem Anschein nach *põikpool* benannt worden. Spuren derartiger Querverbindungen fixiert Hagar in ganz Nord- und Ostfinnland, wo er sie für konstruktive Überbleibsel eines früheren, hinterher vom osteuropäischen Schlitten verdrängten Schlittentyps hält. Stellenweise kommt diese Art der Querverbindung hier mit der geschwungenen parallel vor (Abb.). Auch ist es die übliche Querverbindung bei den in Nowgorod ausgegrabenen zahlreichen Schlittenresten. Nach B. A. Koltšchin war es in Nowgorod bis zum 15. Jh. die einzige nachweisbare Art der Querverbindung; im russischen ethnographischen Material, z. B. im Rayon Beloozero der Wologdaschen Oblast, ist sie ebenfalls nachzuweisen.

Die relativ weite Verbreitung der beschriebenen Querverbindung in der nächsten Umgebung derjenigen Gebiete, wo das Wort *põikpool* gebraucht wird, scheint keinen Zweifel darüber zu lassen, dass das Wort ursprünglich eine solche Verbindung zweier «Querhälften» bezeichnete und erst später zur Benennung der geschwungenen Querverbindung wurde. Die beschriebene Querverbindung war also im Nordwesten des Verbreitungsgebietes des osteuropäischen Schlittens bekannt in Finnland, Estland, Karelien, bei den Wepsen und in Nordwestrussland. Es liegt kein Grund vor, diesen Typ etwa mit einem anderen, dem osteuropäischen Schlitten vorangegangenen Typ zu verknüpfen; vielmehr gehört er konstruktiv und organisch zum osteuropäischen Schlitten. Für den letzteren kann also die geschwungene Querverbindung keineswegs als charakteristisch gelten. Querverbindungen aus Astverzweigungen waren zweifelsohne nicht allzusehr widerstandsfähig, so dass mit der Entwicklung des Handels und des Transports neue, tragfähigere Konstruktionen erforderlich wurden. So kam denn auch die geschwungene Querverbindung in Osteuropa in Gebrauch. Nach B. A. Koltšchin erschien sie in Nowgorod am Ausgang des 15. Jhs.; im folgenden Jahrhundert wurde sie dort vorherrschend.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 17. März 1959